

Puolustusvoimien valmiuden kohottaminen syksyllä 1961

Suomessa seurattiin kesällä 1961 suurvaltasuhteiden kiristymistä ja erityisesti Berliinin kriisiä, mutta ne eivät antaneet aihetta suoranaiseen puolustusvalmiuden kohottamiseen. Puolustusvoimien johto esitti sen sijaan puolustusneuvostolle ja hallitukselle eräitä kiireellisiä kalustohankintoja, joiden avulla voitaisiin osoittaa, että Suomi huolehtii puolustuskyvystään. Etusijalle asetettiin ilmapuolustuksen tehostaminen.

Elokuun 28. päivänä pidetyssä puolustusneuvoston kokouksessa yleisesikunnan päällikkö kenraaliluutnantti Viljanen esitteli suunnitelman toimenpiteiksi. Kiireisimpänä asialistalla oli edelleen "tutkimuksen suorittaminen yhteistyö- ja avunantosopimuksen edellyttämiä neuvotteluja varten". Vuoden 1962 puolustusmenoja esitettiin lisättäväksi siten, että ne vähitellen nousisivat kolmeen prosenttiin BKT:sta.

Puolustusneuvosto pohti toimenpiteitä, ja puolustusvoimien johto laati esityksiä varustehankinnoiksi, säteilysuojauksen parantamiseksi ja puolueettomuusvartioiden tehostamiseksi. Suuri osa esityksistä ei suoranaisesti liittynyt ajankohtaiseen tilanteeseen, ja niitä pidettiin jopa yrityksenä kiristää puolustusvoimille rahaa synkäksi maalatun tilanteen varjolla. Puolustusneuvosto ei puoltanut lisäbudjettia, joka olisi laadittu kriisiin vedoten. Seuraavan vuoden budjettiesitykseen oli luvassa 4,7 miljardin markan perushankintamääräraha, mikä merkitsi pääpiirtein entisen tason jatkumista. Kalliit lentokonehankinnat eivät saaneet kannatusta, mutta ampumatarvikehankintoja puollettiin.

Neuvostoliitossa lomamatkalla 10. - 25.10.1961 ollut kenraali Simelius ei saanut mitään vihiä sotilaallisen tilanteen kiristymisestä eikä vain viikon kuluttua tulevasta nootista, johon sisältyi esitys sotilaallisten neuvottelujen aloittamisesta.

Moskovassa 30.10.1961 annetun nootin johdosta pääesikunnassa ryhdyttiin pohtimaan tilannetta aikaa hukkaamatta. Yleisesikunnan päällikkö kutsui lähimmät valmiudesta ja tiedustelusta vastaavat apulaisensa kokoukseen. Silloin saapui myös tieto Neuvostoliiton Novaja Zemljalla räjäyttämästä suuresta ydinpommista. Lokakuun 31. päivän aamulla puolustusvoimain komentajan luona pidettiin neuvottelu, jossa todettiin, että poliittinen johto ei ollut ottanut yhteyttä mutta pääesikunnassa jatketaan tilanteen johdosta omia valmisteluja. Valtioneuvoston pari viikkoa aikaisemmin asettama "ystävyyss- ja avunantotoimikunta", johon kenraaliluutnantti Maunula oli määrätty puheenjohtajaksi, todettiin tarpeelliseksi kutsua mahdollisimman pian koolle. Toimikunnan ensimmäinen kokous oli ollut määrä pitää 8. marraskuuta, mutta nyt sitä aiennettiin jo seuraavaksi päiväksi (1.11.).

Mainittu "YA-toimikunta" piti kokouksensa 1.11. ja päätti laatia jo seuraavaksi päiväksi muistion presidenttiä varten. Se hyväksyttiin silloin kokouksessa, jossa ryhdyttiin myös erityisesti pohtimaan ilmapuolustuksen vahventamisen tarpeita. Uutena asiana oli kysymys ballististen ohjusten havaitsemisesta ja torjunnasta sekä siitä, kuinka Suomi voisi ehkä sellaiseen osallistua. Muut käsittelyn painopisteet olivat rannikkojen puolustus ja Itämeri sekä "Lapin kysymys sotilaalliselta kannalta". Samaan aikaan pääesikunnan työryhmä selvitti kalustotarpeita ja toisaalta uteli Neuvostoliiton sotilasasiamieheltä kenraalimajuri Lazarevilta syitä noottiin. Tämä ei osannut sanoa mitään erityistä mutta vihjasi toimien kohdistuvan ilmapuolustukseen.

Marraskuun 3. päivänä pääesikunnassa puolustusvoimain komentajan johdolla informoitiin aselajien tarkastajia ja annettiin heille valmisteluohjeita. Määräajaksi valmiuden tarkistuksiin tuli 9.11. Siihen mennessä piti valmistella esitykset muun muassa lainsäädännöstä, hankinnoista ja neuvotteluohjeista. Puolustusvoimain komentaja esitti kantanaan: "Mitä suurempi valmiutemme ja mitä asiallisemmat suunnitelmamme ovat valmiuden kohottamiseksi, sitä vähemmällä neuvotteluissa pääsemme. Joka tapauksessa lähtökohtamme on jyrkästi se, että itse huolehdimme puolustuksesta. Korkeintaan materiaaliapu tulee kysymykseen."

Yleisesikunnan päällikkö kirjasi neuvottelusta muistiin periaatteen: "Omaa voimaa on riittävästi kasvatettava, jotta vierasta apua ei tarvita." Lisäksi hän totesi: "Hyvä puoli, että puolustusvoimille ei uutta. Jo 10 vuotta on aavistettu ja tehty suunnitelmia."

Samana päivänä palasi myös tasavallan presidentti Amerikkaan suuntautuneelta vierailultaan. Paluumatkallaan Suomeen Kekkonen oli jo valmistellut puhetta, jonka hän piti radiossa ja televisiossa 5.11. Siinä Kekkonen vakuutti voimakkaasti sitoutumistaan puolueettomuuspolitiikan jatkuvuuteen. Yhdessä ulkoministeri Karjalaisen kanssa hän valmisteli taktiikan, jolla pyrittiin välttämään sotilaalliset konsultaatiot. Tässä yhteydessä on merkillepantavaa, ettei presidentti tiedottanut puolustusvoimain komentajalle vielääkään mitään aikeistaan vaan osoitti kuulemma ihmetystä ja suuttumusta, kun puolustusvoimien piirissä tehtiin valmisteluja neuvottelujen varalta. Presidentin ohjeiden mukaan piti ehdottomasti välttää sodan uhan toteamista ja sitä kautta sotilaallisten konsultaatioiden tarvetta.

Sotilasjohdon saama tilannekuva oli kuitenkin sotilaalliseen kriisiin viittaava. Eversti Pöyhönen lähetti 3.11. kirjeen, jossa kerrottiin suurlähettiläs Wuoren arvioista ja ennen kaikkea Pöyhösen tapaamisesta kenraali Zhadovin kanssa. Moskovan terveiset eivät olleet rauhoittavia, joskaan erityisen akuuttia ongelmaa ei ollut tullut näkyville.

Puolustusvoimien johdon ajatuksena oli pyrkiä hankkimaan tuntuvasti lisää kalustoa joko omin päätöksin tai mahdollisten yya-neuvottelujen tuloksena. Pienet erät eivät olisi riittäneet vakuuttamaan puolustuskyvystä. Komentajan ja yleisesikunnan päällikön välisessä keskustelussa 4.11. kaavailtiin muun muassa seuraavia eriä: 2 - 3 laivuetta uusimpia hävittäjiä, 5 - 10 patteristoa 130 millimetrin kenttätykkeitä, kaksi tyyppiä ilmatorjuntahajuspattereita sekä meridieseleitä, rynnäkkökivääreitä ja ampumatarvikkeita. Nämä kalustot olivat olleet jo hankintavalmistelujen kohteina, mutta nyt puolustusvoimien johto halusi hieman lisätä määriä. Lisäksi keskustelussa todettiin tarpeelliseksi selvittää "avaruustutkakysymystä", millä tarkoitettiin ballististen ohjusten havaitsemiseen sopivia tutkia.

Puolustusvoimain komentaja oli lokakuun lopussa esittänyt puolustusministerille maanpuolustuslainan saamista erityisesti ilmapuolustuksen vahvistamiseksi. Tarve oli lähivuosina kaikkiaan 108 miljardia markkaa, josta maavoimien osuus olisi ollut 41, merivoimien 16 ja ilmapuolustuksen 51 miljardia. Kiireellisin, kolmen vuoden ohjelma (n. 35 mrd mk) olisi suunnattu torjuntahävittäjiin (13 mrd) ja ilmatorjunta-aseisiin (11 mrd).

"YA-toimikunta" kokoontui jälleen 7.11. käsittelemään tasavallan presidentille esitettävää muistiota. Jatko päätettiin jättää puolustusneuvoston tutkittavaksi ja päätettäväksi. Seuraavana päivänä muistion sisältö kerrottiin myös pääesikuntaan kutsutuille maanpuolustusalueiden komentajilla. Lisäksi tilaisuudessa käytiin läpi puolustusvoimien valmiustilanne.

Tässä vaiheessa presidentti Kekkonen toimitti puolustusvoimien johdolle tiedon, ettei sotilaita tarvita neuvottelujen valmisteluun. Kenraali Simelius jätti 13. marraskuuta tasavallan presidentille edellä mainitulla tavalla valmistellun muistion, jossa selostettiin toimenpiteitä ja tehtiin esityksiä puolustusvalmiuden parantamiseksi. Presidentti kehotti varovaisuuteen ja keskeyttämään tehdyt valmistelut. Hän antoi nyt myös Simeliukselle muistion "torjunnan päälinjat", jossa kiellettiin hyökkäyksen uhan tunnustaminen ja siitä keskustelu.

Kenraaliluutnantti Maunula sai valtiosihteeri Hallamalalta 14.11. tiedon, ettei "YA-toimikuntaa" enää tarvittu. "Asia on niin poliittinen. En voi puhua, mutta ilmoitan myöhemmin." Puolustusministerin kanssa keskustellut kenraali Simelius puolestaan kertoi Maunulalle: "Jos poliittinen suuntaus jatkuu ja takuu saadaan, ei ehkä neuvotteluja. Nyt Kekkosesta on tehtävä presidentti."

Noottikriisi oli siis jo tässä vaiheessa saanut käänteeseen, jossa kysymys puolustusvoimien roolista jäi presidentinvaalien jalkoihin. Ulkoministeri Karjalaisen neuvotteluista Moskovassa 11. marraskuuta ei sotilasjohdolle kerrottu, vaikka se saikin tietoonsa, että vaatimuksista sotilaallisten neuvottelujen aloittamiseksi ei ollut luovuttu. Puolustusministeri Björkenheim kertoi Simeliukselle 16. marraskuuta, että hallitus vastustaa hankintasuunnitelmia. "Asenne on sellainen kuin tilanne olisi Karjalaisen käynnillä selvitetty", kirjoitti Simelius keskustelun jälkeen päiväkirjaansa. Pääesikunnassa vallitsi syvästi hämmentynyt mieliala. Ongelmia lisäsi vielä presidentti Kekkonen Simeliukselle Tamminiemessä 15. marraskuuta järjestämä puhuttelu, jossa komentaja sai kuulla karkeita syytteitä puolustusvoimien neuvostovastaisesta hengestä.

Kysymys puolustusvoimien luotettavuudesta yya-sopimuksen mahdollisena toimeenpanijana oli ollut esillä ennenkin, muun muassa tammikuussa 1960 melko jyrkän sävyn saaneessa tilaisuudessa Neuvostoliiton suurlähetystössä. Ongelmaa yritettiin vakavasti ratkoa pääesikunnassa, eikä se päässyt julkisuuteen. Osaselitys puolustusvoimien johdon valmiuteen lähteä neuvottelemaan yya-sopimuksen mukaisista toimenpiteistä saattaa piillä juuri "neuvostovastaisuudesta" saaduissa moitteissa. Toinen syy oli käytännöllisempi: Puolustusvoimien johto piti jatkuvasti yhteyttä Neuvostoliiton upseereihin, jolloin asioista voitiin keskustella verraten suorasukaisesti ja käytännöllisesti. Molempien osapuolten tiedossa oli Suomen puolustuksen heikko valmius torjua etenkin ilmoituse tapahtuvia hyökkäyksiä lännestä. Toisaalta suomalaiset upseerit välttivät viimeiseen asti tunnustamasta tarvetta ottaa vastaan apua joukkojen tai kouluttajien muodossa. Sen tuloa väkisin oltiin valmiit vastustamaan ase kädessä.

Lähinnä Karjalaisen Moskovan matkalta saatujen tietojen ja 16.11. saapuneen uuden nootin vuoksi puolustusvoimien johto päätyi arvioimaan, ettei tilanne suinkaan vielä ollut ohi. Valmisteluja jatkettiin tiiviisti siltä varalta, että äkkiä tulisi määräys neuvotteluihin. Myös operatiivisia suunnitelmia tarkistettiin. Pääesikunnassa ei luotettu poliittisen johdon kykyyn hallita tilannetta yksin. Vasta Kekkonen Novosibirskin matkan jälkeen mieliala rauhoittui.

Puolustusneuvosto sai 21. marraskuuta käsiteltäväkseen puolustusvoimien ehdotukset valmiuden parantamiseksi. Hankintojen painopisteeksi kenraali Simelius esitti ilmapuolustuksen (torjuntahävittäjät, ilmatorjunta-ohjukset ja ilmatorjunta-aseet), josta tutkahankinta oli jo käynnissä. Toiselle tilalle asetettiin rannikkojen puolustus. Maavoimat voitiin tässä tilanteessa osoittaa päteviksi ja jättää vähemmälle, vaikka puutteet todettiin.

Jälkeenpäin on esitetty syytöksiä, joiden mukaan puolustusvoimien herkkyyden reagoida tilanteeseen olisi ollut kovin vaarallista, eikä vastannut tilanteen todellisia vaatimuksia. Suomessa suoritettu sotilaallisen valmiuden kohottaminen ei todellisuudessa ollut

ainakaan voimakkaampaa kuin muualla Euroopassa. Edellä on jo kerrottu sotilasliittojen valmisteluista, ja myös Ruotsissa oli 1.11.1961 mennessä tehty Berliinin kriisin johdosta seuraavat toimenpiteet: ilma- ja meripuolustus oli saatettu jatkuvaan torjuntavalmiuteen, lentopolttoainevarastoja täydennetty, lääkintähuollon ja viestiyhteyksien valmiutta nostettu ja ryhdytty täydentämään paikallispuolustuksen linnoitusten varastoja. Valmiuden kohottamiseen oli juuri myönnetty 60 miljoonaa kruunua.

Lähteet: Pekka Visuri, Idän ja lännen välissä – puolustuspolitiikka presidentti Kekkonen kaudella (2. p. 2010), s. 67-79 ja siinä mainitut asiakirjat. Pekka Visuri, Puolustusvoimat kylmässä sodassa (1994), s. 183 – 194; Pertti Salminen, Puolueettomuuden nimeen (1995), s. 65 - 136; Sakari Simelius, Puolustusvoimien puolesta (1983), s. 170 - 177.